

Katarina Aladrović Slovaček

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/ypn4oc1wx9>

Izvorni znanstveni članak

Rukopis prihvaćen za tisak: 11.12.2019.

JEZIČNE ZANIMLJIVOSTI KANIŽLIČEVE SVETE ROŽALIJE

Sažetak

Antun Kanižlić jedan je od značajnijih pisaca hrvatskog baroka, a svojom religioznom poemom *Sveta Rožalija* proslavio je slavonsku književnost. *Sveta Rožalija* kao kasnobarokni ep ispisana je štokavskom ikavicom oslanjajući se na sjeverne i južne uzore. Dosadašnje analize pokazale su da je na Kanižličev jezik ponajviše utjecao jezik dubrovačke književnosti preko Della Bellina rječnika, zatim građa iz Vitezovićeve rječnika te Belostenčev rječnik, iz kojega je Kanižlić preuzeo brojne kajkavizme na svim jezičnim razinama. Stoga će se napraviti korpusna računalna analiza toga epa kako bi se opisao jezik *Svete Rožalije* na gramatičkoj, leksičkoj i stilskoj razini. Očekuje se da će rad pridonijeti boljem razumijevanju barokne književnosti, kao i boljoj percepciji samoga djela i njegova sadržaja.

Ključne riječi: Sveta Rožalija; Antun Kanižlić; jezična analiza; čestotni rječnik.

Uvod

Antun Kanižlić rođen je u Požegi 1699. godine. Srednju školu polazio je najprije u Požegi, a zatim u Zagrebu. Godine 1714. stupio je u isusovački red, a nakon novicijata nastavio je studij u Leobenu u Štajerskoj, potom je studirao filozofiju u Grazu, a u slovačkoj Trnavi teologiju. Za svećenika je zaređen 1728. godine. Izvan Požege službovao je u Osijeku i u Petrovaradinu i to ukupno samo pet godina. Sve ostalo vrijeme – to jest 32 godine – bio je član požeške isusovačke kuće, a u Požegi je ostao i nakon ukinuća Družbe Isusove. Budući da mu je zdravlje bilo oslabjelo, više se ne seli iz grada u grad nego živi stalno u svojoj Požegi, gdje i umire 1777. (Belić, 1977). Autor je više nabožnih, vjersko-poučnih djela, dijelom izvornih, a dijelom prevedenih, koja je objavio u zrelim godinama, iako su vjerojatno nastajala prije. Za života je objavio pet knjiga vjerskoga, moralno-prosvjetiteljskoga značaja: *Bogoljubstvo na poštenje sv. Franceska Saverije, družbe Isusove* (1759.), *Utočište Blaženoj Divici Mariji ugodno i prijetno a nami vele koristno i potribito* (1759.), *Primogući i sardce nadvoladajući*

uzroci s kriptostnimih podpomoćmah za ljubiti Gospodina Isukarsta spasitelja našega (1760.), Bogoljubnost molitvena na poštenje prisvete Trojice jedinoga Boga, blažene divice Marije i svetih (1766.) i Mala i svakomu potribna bogoslovica to jest nauk kerstjanski (1773.), koja je doživjela pet izdanja za Kanižličeva života i bila njegovo najpopularnije djelo. U tim se nabožnim knjigama zanimljivošću izdvaja duhovna lirika, nastala u ozračju isusovačke pobožnosti, koju odlikuje obilna uporaba baroknoga ornatusa, što Kanižličev književni rad izdvaja od ostatka produkcije u onodobnoj Slavoniji (Hrvatska enciklopedija, 2019). Nakon Kanižličeve smrti objavljena su još dva njegova djela: polemički spis o uzrocima rimsko-bizantskog vjerskog spora usmjeren protiv pravoslavlja *Kamen pravi smutnje velike iliti početak i uzrok istiniti rastavljenja crkve Istočne od Zapadne* (1780.) i religiozni spjev *Sveta Rožalija, panormitanska divica* (1780.). Budući da se uglavnom bavio pastoralnim radom, Kanižličić je uvidio potrebu pisanja molitvenika i opismenjavanja tadašnjega puka na koji je turska vladavina ostavila vidljive posljedice. Naime, narod je duhovno osiromašen, te ga je u duhu protureformacije potrebno opismenjivati i duhovno jačati. U to vrijeme upravo isusovci i franjevci postavljaju temelje slavonskoj književnosti otvarajući prve gimnazije u Požegi i Osijeku. Oni publiku nemaju nego je trebaju odgajati opismenjavanjem. Upravo u tome duhu promatra se Kanižličeva poema *Sveta Rožalija*, koja nastaje u zakašnjelome, odnosno kasnome baroku sa svim odlikama baroknoga plača te tako predstavlja, kako kaže Matko Peić (1984.), najrasniji primjer hrvatskoga književnoga baroka.

O Svetoj Rožaliji

Sveta Rožalija, jedino opsežnije Kanižličevo pjesničko djelo načinjeno u četiri pjevanja, pripovijeda o životu Rozalije, svete koja napušta dvor svojih roditelja i zaručnika i odlazi u pustinju. Legenda o svetoj Rožaliji kaže da je rođena 1130. godine u Palermu na Siciliji u plemićkoj normanskoj obitelji te da se predala samotničkom isposničkom životu. Legenda govori da se najprije nalazila na dvoru kraljice Margarete, a da je kasnije stupila u red augustinki. Potom se povukla u špilju na Monte Pellegrinu kod Palerma zbog želje za pustinjačkim životom. Tamo je provodila strog pokornički život sve do smrti 1166. godine. Strašna kuga poharala je Palermo 1624. godine. Sveta Rožalija ukazala se najprije jednoj ženi, a zatim lovcu. Rekla mu je gdje se nalaze njezine kosti i zamolila da se njezine relikvije u procesiji prenesu u Palermo. Lovac je pronašao njezine kosti i kuga je nakon procesije nestala. Nakon toga sveta Rožalija proglašena je zaštitnicom Palerma i na mjestu pronalaska njezinih relikvija podignuto je svetište. Papa Urban VIII. proglasio je Rožaliju svetom 1630. godine. Sveta Rožalija bila je inspiracija mnogobrojnim legendama koje su se širile nakon 1624. godine. Kult svete Rožalije bio je raširen i u cijeloj Hrvatskoj, a osobito u Slavoniji, gdje je kuga odnijela mnogobrojne živote. Ivan Scherzer ukazao je na to

kako je Kanižlić temu svoga spjeva preuzeo iz dviju legendi – prva govori upravo o svetoj Rožaliji iz Palerma, a druga o svetoj Rožaliji, Ruži Limskoj, iz Lime u Peruu. Josip Bratulić kasnije je dokazao kako je Kanižlić zapravo svoj izvor pronašao u Gašparotijevoj enciklopediji svetaca *Cvet Sveteh*. Iako ju je Kanižlić napisao 1759. godine, tiskana je tek nakon njegove smrti, odnosno 1780. godine u Beču, a njezino je izdavanje omogućio Antun Mandić, đakovački biskup.

Kanižličeva se *Sveta Rožalija* ne oslanja potpuno na dubrovačke barokne religiozne poeme, premda su u njoj vidljivi tragovi dubrovačkoga baroka, a osobito *Suza sina razmetnoga* I. Gundulića i *Uzdaha Mandalijene pokornice* I. Đurđevića. U *Svetoj se Rožaliji* zamjećuju i tragovi srednjovjekovne poetike, a gustoća barokne ornamentacije gubi se pred modernijim rokokoom. Upravo ti elementi i izrazita baroknost svrstavaju *Svetu Rožaliju* u kanon hrvatskoga baroka, a Antuna Kanižlića među zanimljive slavonske književnike 18. stoljeća. Kanižlić je ujedno i jedini pravi, iako zakašnjeli, predstavnik baroka u Slavoniji. Da nije bilo njega, iz slavonske dionice hrvatske književnosti barok bi svakako izostao (Jelčić, 2004). Miroslav Kraljević 1863. godine objavljuje prvi pretisak *Svete Rožalije* u Požegi i u povodu tog izdanja piše o životu Antuna Kanižlića, ali i o samom djelu. Kraljević se ponajviše osvrće na njegovu duhovnu vrijednost koja se rodila zbog želje za prenošenjem važne poruke svomu narodu – isticanje prolaznosti ovozemaljskoga života i opominjanje naroda kako se treba brinuti za vječni i besmrtni život te osigurati budućnost svojoj duši. Branko Vodnik (1913.) u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* navodi kako se Kanižlić ugledao na Đurđevićevo djelo *Uzdasi Mandalijene pokornice* ističući zajedničku scenu u kojoj se djeвица odijeva pred ogledalom te naglašava kako je Rožalija prikazana kao roko-dama 18. stoljeća, u monološkoj formi kroz koju je prikazan proces preobrazbe od sagriješena do spoznaje i pokore, što je pokazatelj sličnosti s Gundulićevim *Suzama sina razmetnoga*. Mihovil Kombol (1945.) pak naziva *Svetu Rožaliju* najboljim Kanižličevim djelom pisanim po uzoru na Gundulića i Đurđevića, a Kanižlića smatra zakašnjelim baroknim piscem, ali i najboljim hrvatskim pjesnikom 18. stoljeća. Napominje i kako alegorijske vizije koje sačinjavaju drugi dio *Svete Rožalije* umanjuju estetičku zaokruženost djela. Dubravko Jelčić u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* (2004.) naglašava kako je Antun Kanižlić nastavio tamo gdje je stao posljednji veliki Dubrovčanin Ignjat Đurđević, a veliki spjev *Svetu Rožaliju* smatra pjesničkim djelom koje ga potvrđuje izvornim pjesnikom. U spjevu su naglašene blistave minijature u koje su utkani prepoznatljivi pejzaži Kanižličeva zavičaja, požeške Zlatne doline. Upravo to Kanižličevo djelo sjajno poantira veliko razdoblje baroka u hrvatskoj književnosti unoseći u njega stilske elemente pjesničkog rokokoa.

Matko Peić u svojoj zapaženoj znanstvenoj studiji *Barok i rokoko u djelima Antuna Kanižlića* tvrdi: „Sv. Rožalija je djelo najveće direktne opservacije prirode u 17. i 18. stoljeću hrvatske literature“, štoviše, „jedan od vrhova europske rokokoo književne

opservacije“. Prema Peiću, opis Rožalijine haljine „jedan je od vrhunskih dometa starije hrvatske književnosti“. Zbog svega toga, Peić kaže da je Kanižlić „rokoko genij“, a Rožalija je vrhunac njegova umjetničkoga pjesništva. Tu himnu prirodi građenu na baroknoj teološkoj fabuli Peić stavlja u kontekst europskog književnog baroka i rokoka i omogućava na taj način potpuno novo čitanje toga antologijskog teksta (Vlašić, 2014).

O hrvatskome jeziku 18. stoljeća i štokavskome narječju

Nakon srednjega vijeka, koji je obilježen trojezičnošću i tropismenošću, otkrićem tiskarskoga stroja započinje jedno novo razdoblje, kako u povijesti jezika, tako i u povijesti književnosti i kulture. U razdoblju 12. – 15. stoljeća zapravo se oblikuje književni jezik, a početkom 16. stoljeća može se govoriti o ravnoteži svih triju narječja, razvitku pokrajinskih književnosti te oblikovanju dvaju jezičnih kompleksa: sjeverozapadnog, koji obuhvaća sjevernočakavske i kajkavske krajeve, te jugoistočnog, koji obuhvaća južnočakavske i štokavske krajeve. U 17. i 18. stoljeću prevladava štokavština u jugoistočnome skupu, a u drugoj polovici 18. stoljeća pojavljuje se novoštokavština te počinje standardizacija (Brozović, 2008). Govoreći o hrvatskome jeziku, Kanižlić ga naziva *slavonskim slavnim jezikom* koji nije bio tek onaj regionalni govor slavonskog kraja nego standardni hrvatski jezik, koji se počinje formirati upravo sredinom 18. stoljeća. Ideja ujedinjenja hrvatskog sjevera, kajkavskog i štokavskog, i hrvatskog juga, čakavskog i štokavskog, očituje se u Kanižličevu jeziku, zaključuje Josip Vončina (prema: Belić, 1977). Unutar okvira te samobitne hrvatske cjelovitosti Kanižlić živo doživljava i svoju Slavoniju. Njegov pjesnički krajolik, raslinstvo, životinjski svijet, sve je to kod njega slavonsko, kao i ljudi. Tajna Kanižličeve literarne originalnosti jest u tome što je taj veliki, ozbiljni, teološki naučenjak ostao u svojoj duši još veći veseli slavonski seljak (Peić, 1984).

Štokavsko narječje, kojim se u Slavoniji govorilo, a onda i pisalo i u 18. stoljeću, zauzimalo je i u najranijim epohama teritorijalno veći prostor od čakavskoga i kajkavskoga zajedno, međutim književnost na štokavskom narječju razvijala se znatno kasnije nego na čakavskome. Štokavskim narječjem pišu i dubrovački pisci: Gundulić, Menčetić, Držić, Vetranović i dr. Tek u 18. i početkom 19. stoljeća i u Slavoniji se pojavljuju prva ozbiljnija djela pisana upravo štokavskim narječjem, među kojima se izdvajaju uglavnom nabožna i prosvjetiteljska djela Antuna Matije Reljkovića te već spomenuta djela Antuna Kanižlića. Na štokavskome narječju u Dalmaciji pišu i Andrija Kačić Miošić te Filip Grabovac. Tada upotrijebljena slavonska grafija na izvoru latinskoga jezika kasnije postaje osnova za standardni jezik. Svi pisci svih tih razdoblja težili su jezičnoj čistoći smanjujući u svojim književnim djelima uporabu tuđica.

Slavonski govor kojim je pisana i *Sveta Rožalija* jedan je od četiriju štokavskih dijalekata kojima govore Hrvati, a koje Stjepan Ivšić dijeli na posavske i podravske; Milan Moguš na staroštokavske i novoštokavske; Dalibor Brozović prema refleksu jata na: ikavske, ikavsko-jekavske, ekavske, ikavsko-ekavske te nezamjenjivoga jata. Karakteristika svih tih govora jest: čuvanje skupina *-jt* i *-jd* (dojt, dojdem); šćakavizmi (spušćam); gubljenje suglasnika *-h* ('oću); u komparativu nastavak *-ji* (višji); negativni imperativ s česticom *neka* (neka prosipati); izostavljanje glagolskoga predikata (U mene družina cila.) te turski, njemački i mađarski utjecaj na leksik (prema: Aladrović Slovaček, 2012). Upravo se te karakteristike očituju i u jeziku *Svete Rožalije*.

Jezična raznolikost *Svete Rožalije*

U *Svetoj Rožaliji* nalazimo 36.234 pojavnice, od čega su 6.634 različnice. Među pojavnicama najčešća je imenica *Rožalija*, koja se pojavljuje čak 71 put, a imenica *vrime* čak 53 puta. Zanimljivo je da se, uz vrlo čestu pojavu veznika *i* i *nit*, prijedloga *u*, *od* i *za*, povratne zamjenice *se*, treće osobe jednine pomoćnoga glagola biti (*je*, *jest*), osobnih zamjenica u dativu (*mi* i *ti*), čestice *ne* te vremenskoga veznika *kad*, čak 69 puta pojavljuje uzvik *ah*. Upravo na temelju tih najčešćih, odnosno najfrekventnijih riječi možemo govoriti o baroknome spjevu koji govori o prolaznosti života (vremena), o Rožaliji kao lirskome subjektu i uzviku *ah* kojim se izražava žaljenje za prošlim i grešnim. Također je zanimljivo kako se među najčešćim kolokacijama pronalaze sveze riječi: *s ogledalom*, *Rožalija govori*, *Strah Božji*, *Ljubav nebeska* te *Rožalija od*, čime se opet potvrđuje tema samoga djela, ključni motivi i ideja. U spjevu se *Bog* pojavljuje pedesetak puta u nominativu, ali češće u vokativu (Bože), kako mu se Rožalija obraća, ali se jednako često pojavljuju i riječi *put* te *vila* simbolizirajući metaforičnost cijeloga toga spjeva. U 6.008 rečenica, koliko *Sveta Rožalija* sadrži, 3.984 su usklične, 1.566 ih je izjavnih, a 464 su retorička i druga pitanja. Prosječan broj riječi u rečenici jest šest, što pokazuje kratku, ritmičnu pjesničku formu. Glasovi *dž*, *lj* i *nj* ne pojavljuju se u današnjem obliku.

S obzirom na to da je *Sveta Rožalija* pisana štokavskim narječjem, u njoj se mogu zamijetiti sve odlike toga narječja na svim razinama: grafijskoj, morfološkoj te leksičkoj. Izostavljanja glasa *-h* oprimjereno je pojavljivanjem riječi *fala* umjesto *hvala*. Kanižlić se koristi i zanimljivim glagolskim oblicima izostavljajući infinitivno *-i*, tvoreći prezent česticom *da* ili jednostavno koristeći se drugačijom paradigmom u tvorbi prezenta (tablica 1). Prijedlog *s/sa* pojavljuje se u obliku *z* (*z* desna), što je zasigurno utjecaj kajkavskoga književnoga jezika i Belostenčeva rječnika. Cijela *Sveta Rožalija* obiluje ikavizmima, koji se pojavljuju i u riječima u kojima se zapravo njima zamjenjuje glas *e*, ne nužno jat (priobučena, snišla, bilig, primisti). Također se nalaze neprovedene glasovne promjene, primjerice sibilizacija u riječi *knjiga* – *knjigi*. Osim

infinitivnoga *-i* te glasa *-h*, Kanižlić u nekim riječima izostavlja i neke druge glasove, primjerice: *ozgor* umjesto *odozgor*. Jednako je zanimljivo i zadržavanje glasa *-h* u genitivu, u primjerima: *na drveni korah*. Nepostojanje glasova *lj* i *ć* očituje se u riječima *zdravje* i *cvitje*, a nepostojanje glasa *dž* u riječi *pande*. Zanimljivo je da se koristi nekim dijalektalnim riječima, za ono što mu je potrebno tvori novotvorenice ili se koristi zastarjelicama (tablica 1). Koristi se i veznicima i prijedlozima u arhaičnom obliku iz današnje jezične perspektive, kao npr. *š njim*, *jerbo*, *ob noć*, *ter*, *prid*. Zanimljivo je da se prijedlog *š* zajedno sa zamjenicom može i danas čuti kod starijega stanovništva Slavonije, kao i prijedlog *pri*, dok su ostali prijedlozi i veznici arhaični.

Tablica 1. Primjeri jezične raznolikosti Svete Rožalije

PRIMJERI	KARAKTERISTIKE
fala	IZOSTAVLJANJE GLASA -H
čestituje, nejmam, da ide, hotijući, ideš, prominjiva, kažuć, pušuć,	GLAGOLSKI OBLICI
z desne	PRIJEDLOG S/SA
lipotu, priporodi, svit, umrti, vrimenu, cvit- njaka, mista, primisti, srićno, rikom, snišla, virni, bilig (biljeg), gdi, priobučenu, blidi, obedvi	IKAVICA
knjigi	GLASOVNE PROMJENE
ozgor	IZOSTAVLJANJE GLASOVA
na drveni korah, mistih; pod nogam	GENITIVNI -H
dvoiputje, nuto, trostokljun, vazdan, možebit, brime, tavana, ćačko, doma	NOVOTVORENICE i ZASTARJELICE
zdravje, cvitje	NEPOSTOJANJE GLASA LJ
učit, oblakšat	INFINITIVNO -I
š njim, jerbo, ob noć, ter, prid	PRIJEDLOZI i VEZNICI
pande	GLASOVI DŽ/Đ

O frazemima u Kanižličevoj *Svetoj Rožaliji* pisala je Ljiljana Kolenić (1993.), koja ističe da su oni najčešće vezani uz opreku: *nesreća, zlo, sreća, dobro*. Također, u *Svetoj Rožaliji* najčešće su frazemi vezani uz imenice: *srđce, oko, put, rič, duša, vrime, život*.

Zaključak

Svojim baroknim spjevom *Sveta Rožalija* Kanižličić je dao vrijedan doprinos književnosti baroka, odnosno rokokoja, te osobito vrijedan doprinos slavonskoj književnosti toga vremena, čime je zapravo kanon slavonske književnosti i uspostavljen. *Sveta Rožalija* kao barokni spjev pisan slavonskom štokavskom ikavicom neiscrpno je vrelo za proučavanje početaka standardnoga hrvatskoga jezika na grafijskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj te leksičkoj razini. Upravo zato, osim što se to djelo ističe svojim književnim doprinosom, vrijedno ga je promatrati i s jezične strane, osobito imajući na umu Kanižličićevu ideju o jednome hrvatskom jeziku. Sama digitalizacija djela omogućuje njegovu recepciju kod šire publike, ali i otvara različite aspekte promatranja i prikaza jezične tradicije 18. stoljeća, uloge isusovaca i franjevacu u opismenjavanju naroda, kulturne i književno-povijesne vrijednosti djela te otvaranja pitanja slavonskoga jezika, slavonske književnosti i Slavonije kao kulturne sredine 18. stoljeća.

Literatura

- Aladrović Slovaček, K. (2012) Leksičko-gramatičke osobitosti govora Požeštine. U: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, (1.), 77-94.
- Belić, M. (1977) Antun Kanižličić (1699–1777). U: *Obnovljeni život*, 32. (4.), 299-332.
- Bratulić, J. i Damjanović, S. (2018) *Hrvatska pisana kultura - 17. stoljeće*. Zagreb: Izdavačka kuća Veda.
- Brozović, D. (2008) *Povijest hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hrvatska enciklopedija* (2019) Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/>
- Jelčić, D. (2004) *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Kolenić, Lj. (1993) Frazeologija u Kanižličićevim Molitvenicima. U: *FLUMINENSIA*, 5 (1-2), 159-161.
- Kombol, M. (1967) *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Peić, M. (1995) *Požega, eseji, feljtoni, putopisi*. Požega: Grad Požega.
- Peić, M. (1984) *Slavonija – književnost*. Zagreb: Revija.
- Peić, M. (1972) Barok i rokoko u djelu Antuna Kanižličića (1699.-1777.). U: *Rad JAZU*, knj. 365, 5-133.
- Vlašić, V. (2014) Peićevi zavičajnici. U: *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, (3.), 31-38.
- Vodnik, B. (1913). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Linguistic Analysis of Kanižlić's Long Poem *Sveta Rožalija*

Summary

Antun Kanižlić is one of the most important writers from the period of Croatian Baroque. In his religious long poem *Sveta Rožalija*, he celebrated Slavonian literature. *Sveta Rožalija* is a late-Baroque long poem, written in Štokavian-Ikavian variant, relying on both northern and southern models. Previous analyses have shown that Kanižlić's language was mostly influenced by the language of Dubrovnik literature through Della Bella's vocabulary, followed by the texts of Vitezović's dictionary. Kanižlić borrowed many Kajkavian expressions at all linguistic levels from Belostenec's dictionary. A computer corpus analysis of this long poem will thus be made in order to describe the language of *Sveta Rožalija* at the grammatical, lexical and stylistic levels. This paper is expected to contribute to a better understanding of Baroque literature, as well as a better perception of the work itself and its content.

Keywords: Antun Kanižlić; *Sveta Rožalija*; linguistic analysis; common dictionary.

Doc. dr. sc. Katarina Aladrović Slovaček
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Savska cesta 77, 10000 Zagreb
kaladrovic@gmail.com